

אמנציפציה וחינוך יהודי

מאה שנות נסיונה של יהדות ארגנטינה 1884–1984

חיים אבני

מרכז זלמן שזר

מונוגרפיות בתולדות עם ישראל

חיים אבני

אמנציפציה וחינוך יהודי

מאה שנות נסיונה של יהדות ארגנטינה, 1884–1984

המחקר נערך במדור ליהדות אמריקה הלטינית,
ספרד ופורטוגל של המכון ליהדות זמננו,
האוניברסיטה העברית. הוא נתאפשר הודות
לתמיכה הנדיבה של עיזבון הגב' תרמה וכסלר ז"ל
וקרן הזיכרון לתרבות יהודית, ניו-יורק.

חיים אבני

אמנציפציה וחינוך יהודי

מאה שנות נסיונה של יהדות ארגנטינה
1884–1984

מרכז זלמן שזר
להיסטוריה יהודית
ירושלים תשמ"ו

מונוגרפיות בתולדות עם ישראל מפרסומי מרכז זלמן שזר

המערכת: פרופ' מנחם שטרן (יו"ר), פרופ' שמואל אטינגר
ד"ר ראובן בונפיל, פרופ' משה בר, ד"ר ישראל ברטל, ד"ר יוסף הקר
צבי יקותיאל, ד"ר שלמה נצר
מרכז המערכת: יצחק כהן

ספר זה רואה אור בשיתוף עם
האוניברסיטה העברית בירושלים
המרכז לחינוך יהודי בתפוצות ע"ש יהושע מנדל מלטון

התקין לדפוס: רפאל יוליוס

מסח"ב 8-028-227-965

כל הזכויות שמורות
למרכז זלמן שזר

סדר־מחשב: מרכז זלמן שזר; הדפסה: דפוס דף־חן בע"מ, ירושלים

לזכר "דולי" שטיינרלינג ז"ל

לוחם הקיבי בצרפת

שהאמין באפשרויותה של אמנציפציה אמיתית ליהודים באוסטריה...

תוכן העניינים

פתח דבר 9

מבוא 11

- 17   פרק א: המאבק על חוק החינוך, 1883–1890
1. החינוך ומהותה של ארגונינה 17
2. ההכרעה הליברלית 22
3. המוטיב היהודי 26
- 29   פרק ב: גורלה של רשת חינוך יהודית, 1891–1930
1. צמיחתה של המערכת העצמאית 29
2. ההתקפה על החינוך היהודי 36
3. החיסול 42
- 51   פרק ג: התערערות בית־הספר הליברלי, 1930–1945
1. בשנת היובל 51
2. התעצמות המתנגדים 55
3. כיבושים ראשונים 59
4. היהודים במבחן המציאות 63
- 71   פרק ד: המפנה – נצחון הפרוניזם, 1943–1955
1. חינוך במשטר צבאי 71
2. הפולמוס הפרלמנטרי 76
3. נושאים יהודיים בדיון 83
4. מערך הכוחות החדש 86
- 91   פרק ה: בעידן החינוך ל"מופּר" ודת קתולית, 1943–1955
1. מול צווי הממשלה הצבאית 91
2. האנטישמיות והחינוך במשטר החוקתי 97
3. אינטרסים ייחודיים והפרוניזם 102
4. החינוך היהודי במשטר הפרוניסטי 111
- 119   פרק ו: בין חינוך ממשלתי לפרטי, 1955–1966
1. ההתנגשות הגדולה 119
2. פשרות הרדיקלים 124
3. מאבק או חינוך פרטי? 130

139	פרק ז: בצילם של משטרים צבאיים ו"עממיים", 1966–1984
	1. "המהפכה הארגנטינאית" והחינוך הפרטי 139
	2. אינטרמצו פרוניסטי 147
	3. ההפיכה הצבאית והחינוך הקתולי 156
163	סיכום: מקץ מאה שנים
169	נספח א: מפי הטף – לקט מזכרונותיהם של תלמידים לשעבר
175	נספח ב: תעודות
	הערות 199
	רשימת הקיצורים והמקורות 221
	מפתח 235

פתח דבר

כיצד נולד הספר?

היה זה באחד מימי חודש יוני בכואנוס־אירס. בכיכר גדולה, במרכז של שכונות מגורים מכובדות, הצטופפו טורים טורים של ילדים, תלמידי כל בתי־הספר הממלכתיים והפרטיים שבסביבה, ובתוכם גם בנינו, תלמידי הכיתות הראשונות של בית־ספר יומי יהודי. היה זה חג הדגל הלאומי, ובקצה הרחבה, נוכח התורן הרם שמעליו התנוסס הנס, מעל כימה שהותקנה, נישאו דברים. ואז, לפתע, נתחוויר לנו שהטכס, שאליו הוקהלו ילדינו, מוריהם והוריהם לכבוד החג הארגנטינאי הלאומי, היה בעיקרו טכס קתולי דתי...

שנים רבות לאחר מכן, בשיחות עם מורים ישראלים, מועמדים לשליחות בגולה, חזר ונידון האירוע משני הכיוונים: מבחינת משמעותו הסמלית לבעיית השוויון המלא, האמנציפציה האמיתית של היהודים בזמננו, מזה, ומבחינת זיקתו לשאלת זכות קיומו של חינוך יומי יהודי, עצמאי ופרטי, מזה.

למזמני אל אותה חוויה מביכה ולברי־שיחי, המשתלמים לקראת שליחותם, נתונה אפוא תודתי הראשונה. אלה גם אלה עוררוני לאסוף באורח שיטתי ומתמיד חומר רב ומגוון, שפירות ניתוחו מוצעים בזה בפני הקורא.

מקצת מן המקורות ששימשוני במחקרי באו מארכיוני חברת ההתיישבות היהודית, חברת יק"א, בלונדון ובכואנוס־אירס, מארכיון ארגון־הגג של יהדות ארגנטינה – ד.א.י.א., ומארכיוני ייו"א שבכואנוס־אירס ובניו־יורק – ותודתי נתונה למנהלי ועובדי ארגונים אלה על עזרתם. סיעוני לא מעט באיסוף החומר תלמידי לשעבר מר יעקב רובל וכן חברים וידידים אחרים בארגנטינה. עמיתי ורעי, ד"ר מנחם קאופמן, המנהל האדמיניסטרטיבי של המכון ליהדות ומננו, היה לי למליץ בפני משפחת וכסלר מארה"ב, שבתרומתה מומן ראשיתו של המחקר, וד"ר ארנולף מ' פינס המנות, מנהל קרן הזיכרון לתרבות יהודית מניו־יורק, השתדל לתמוך ככל שניתן בהמשך עבודתי. משהבשילו פירותיו הראשונים של המחקר, נאותו חברי, ד"ר נתן לרנר, ד"ר ליאונארדו סנקמן וד"ר חוסה איציגסון, לקרוא את כתב־היד ולהעיר לי את הערותיהם. מהם, וממה ששמעתי בשיחותי המאלפות עם מר יצחק הרכבי ומר חיים פינקלשטיין, שניהם מראשי העושים בחינוך היהודי בארגנטינה, שעמדו לימים בראש המחלקה

לחינוך ותרבות בגולה של ההסתדרות הציונית, וכן משיחותי עם פעילים אחרים במערכות החינוך בארגנטינה ובהם המהנדס מאוריסיו זבלינסקי, למדתי רבות. הנני מודה אפוא לכולם על תרומתם, מבלי לחייב איש מהם באחריות לדברים כפי שהם מוצעים להלן.

לבני, שהיו מבלי לדעת זאת הסיבה המיידית לאותה חוויה ראשונה, ולרעייתי אסתר, שליוותה את מחקרי למלוא אורכו, אני חב את ההשראה והעידוד המתמידים לעשות בעבודה.

המחקר רואה אור הודות להחלטתה של הנהלת המרכז על־שם יהושע מנדל מלטון לחינוך יהודי בתפוצות של האוניברסיטה העברית להשתתף בפרסומו, ואני מקווה שתהיה בו תרומה להכשרת תלמידי המרכז המתעתדים לשרת את החינוך היהודי בגולה. מר רפאל יוליוס שקד על התקנת הספר לדפוס, ועובדיו המסורים של מרכז זלמן שזר, ובראשם מר יצחק כהן, מרכז הפרסומים, ומנהל המרכז, מר צבי יקותיאל, טרחו במסירות על הוצאתו לאור. יעמדו כולם על הברכה.

חיים אבני

ירושלים, מנחם־אב תשמ"ה

מבוא

באחד במאי 1853, בעיר סנטה-פה שבארגנטינה, באווירה פוליטית מתוחה אך בטכס חגיגי, באה לעולם החוקה של הרפובליקה הארגנטינאית. לא היתה זו החוקה הראשונה בתולדותיה של הרפובליקה הצעירה, שאז עדיין לא מלאו ארבעים שנה לעצמאותה. יתר-על-כן: במעשה החקיקה לא השתתפה הפרובינציה בואנוס-אייर्स, שהיתה – ועודנה גם כיום – המחוז הגדול והעשיר שבכל מחוזות המדינה. אולם ברבות השנים הוכח שאכן היתה זו החוקה הקבועה, ועם תיקונים מועטים שהוכנסו בה במהלך השנים, היא היתה זו שהוחזרה לתוקפה בשלהי שנת 1983, עם התחדש החיים הדמוקרטיים לאחר שנים ארוכות וקשות של משטר צבאי.

באותה שעה, כשחר חייה החוקתיים של האומה הארגנטינאית, לא נמצאו בקרבה יהודים במספר ניכר. נתזים בודדים בלבד מן הגל הקטן באופן יחסי של מהגרים יהודים, שיצאו ממרכז אירופה ומצפון אפריקה, הגיעו עד לקצווי היבשת הדרום-אמריקנית. יתר-על-כן: האפשרות שמהגרים יהודים יגיעו לרפובליקה הארגנטינאית אפילו לא הועלתה בדינוי האסיפה המכוננת, שדנה באריכות ובאהדה בסיכויי ההגירה ובדרכים לעודדה. אולם סעיפי החוקה, שהגדירו את חריות האזרח והתושב ברפובליקה וקבעו מעמד של שוויון למהגרים שיגיעו אליה, הבטיחו – בניסוחם הכולל והבלתי-מסויג – גם ליהודים את חופש הדת, את חופש ההתארגנות ואת החופש ללמוד וללמד. האמנציפציה הפורמלית של היהודים קדמה אפוא בארגנטינה לעצם נוכחותם במדינה.

בשנות השבעים והשמונים של המאה ה-19 נתרבו המהגרים היהודים, אולם גם אז הם הגיעו לחופי הנהר לה פֶּלְטָה כבודדים, איש איש במסילתו המקרית. ההגירה היהודית הגדולה החלה רק בשלהי שנות השמונים, כאשר קבוצות ניכרות, בעיקר מיוצאי מזרח אירופה, נכללו בגלי ההגירה הכללית ששטפו את חופי הרפובליקה. אחת הקבוצות, והגדולה מכולן, שהגיעה בשנת 1889 באונייה אחת, מנתה למעלה מ-800 נפשות.¹ את הניסיון הראשון לכונן בית-ספר יהודי עשתה קבוצת יזמים בבירת הרפובליקה בשנת 1891. כשלוש שנים לאחר מכן, ב-1894, נעשו הצעדים הראשונים להקמת רשת חינוך יהודית במושבות החקלאיות, שהברון מוריס דה-הירש טרח אז בהקמתן.

באותה שעה כבר היו בתוקפם כמה חוקים יסודיים, שביצרו והרחיבו את זכויות

האזרחים והמהגרים וקבעו לרפובליקה דמות של מדינה ליברלית, שהקים-תוך-חרות-אזרחית הובטח בה גם ליהודים. חלק מחוקים אלה – ובהם "חוק ההגירה וההתיישבות", שנחקק בשנת 1876 – נתקבל תוך הסכמה כללית. חלק אחר – חקיקתו לזוהתה במחלוקת ציבורית חריפה ועמוקה. האמנציפציה הפורמלית של היהודים אוששה ובוססה בזכות חוקים אלה. אולם הפולמוס הציבורי כשעת מעשה החקיקה ולאחריו חשף את יחסי הכוחות בין התומכים במעמד השוויון שהובטח ליהודים ולכל כיוצא בהם, ובין המתנגדים לו, והוא גם עורר את שאלת יציבותם של החוקים שנתקבלו. הפולמוס המרכזי מכולם היה זה שנתלווה לחקיקת חוק החינוך הממלכתי בשנים 1883 ו-1884.

בעיית דמותו של החינוך היא מעצם טבעה בעיה רגישה בכל חברה מחנכת. מערכת החינוך שהחברה מכוננת מיועדת להמשיך את קיומה ולהגשים את האידיאלים המקובלים עליה. כאשר הדעות חלוקות בשאלת עצם מהותה של החברה ודמותה הרצויה – כפי שאירע הדבר בארגנטינה – נסערות הרוחות במיוחד. גורמים אידיאולוגיים ופוליטיים, שבחיי ההווה מוצאים את הדרך להתפשר ולנתר על תביעותיהם האידיאליות, נוטים לנסח את תקוותיהם לגבי העתיד במושגים של שלמות. על-פי ציפיות מוצהרות אלה, דור המתחנכים צריך להגשים את מה שנבצר מדור המתחנכים להשיגו. על כן, מספקים לנו טיעוני הצדדים במהלך הויכוח על החינוך גם תמונה נאמנה על דמות החברה, כפי שהם היו רוצים לראותה. אגב כך נחשפת לעינינו, בין יתר הדברים, גם השקפתם האמיתית על מקומם הרצוי של היהודים – ושל כל כיוצא בהם – במסגרת חברתם.

הדיון בחוקי החינוך – או בתקנות משמעותיות לענייננו הנוגעות בו – הוא אפוא מקור מהימן לבדיקת מידת הלגיטימציה של הקיום היהודי או למידת קבילותו של קיום זה על חלקים שונים בחברת הרוב. ההחלטות המתקבלות בעקבות דיונים כאלה יש שהן קובעות הלכה למעשה את מקומם של החניכים היהודים בקרב חבריהם ללימודים במערכת החינוך הממלכתית. חוקים ותקנות אלה הם גם התוחמים מסגרות חוקיות לחינוך הפרטי היהודי; ומה שחשוב לא פחות: מהם יוצאות מסקנות מרחיקות לכת לביסוסו האידיאולוגי-הרוחני והארגוני-פוליטי של החינוך היהודי.

קשר זה בין דמותו של החינוך הממשלתי למעמדם של היהודים, ובהקשר ישיר – למעמד החינוך היהודי, תפסו בבירור מנהיגיהן של קהילות אחרות בקונטיננט האמריקני מחוץ לארגנטינה.

בחודש יוני של שנת 1897 התייצבו ראשי הקהילה היהודית הקטנה של טורונטו שבקנדה בפני הוועד המנהל של מועצת החינוך הממלכתית כדי למחות על ההצעה שהעלו אז אנשי דת אנגליקניים לכלול לימודי דת בתכנית הלימודים הממלכתית. הציבור היהודי בעיר זו מנה אז כ-3,000 נפשות בלבד, בתוך אוכלוסייה של 150,000

תושבים בערך. למרות זאת לא נרתעו מנהיגיו, מלהיבאק נגד הצעה זו. הכנסת לימודי דת – כך הם טענו בתזכיר שהגישו למועצת החינוך – “תנחית מכה אנושה ואולי חסרת תקנה על עצם העיקרון הבסיסי שעליו מושתת בית־הספר הממלכתי”. עיקרון זה הוא לדעתם “חינוך האזרח ללא הבדל עדה דתית ואמונה וטיפול בכל המבקשים את שירותי בתי־הספר על יסוד של שוויון וללא התייחסות כלשהיא לדת”. המדינה המודרנית – כך טענו ראשי הקהילה היהודית – מושתתת על הפרדה מוחלטת מן הדת; תפקידה לערוב לשלמותם ולשגשוגם של כל אזרחיה ולא לעתיד נשמותיהם. סטייה מתפקיד זה עשויה להחזיר את מוראות האינקוויזיציה וליל בארתולומי, והכנסת הדת לבית־הספר היא בבחינת חודו של הטריז שיפתח פתח לכל הרעות. לכן הזדרזו ופנו למועצת החינוך כדי לדחות על הסף את הצעתם של כוהני הדת האנגליקניים.²

הקשר בין הלגיטימציה של הקיום היהודי ובין התכנים הדתיים של הלימודים בבתי־הספר הממלכתיים הוכר והוצג בידי יהודים בארצות־הברית, במלוא משמעותו, כבר בשנות השבעים של המאה ה־19 והכרה זו לא הרפתה מהם גם לאחר מכן. בראשית המאה העשרים, כאשר נחשולים גדולים של מהגרים בנו נדבך חדש של פלורליזם בנוף האנושי של ארצות־הברית – לא חדלו מנהיגי הקהילה היהודית מלהתריע על הניסיונות המרוכבים שנעשו להכניס לימודי דת לבית־הספר הממלכתי. הם הציגו בעיה זו במפורש כאחת הסוגיות שכירסמו בבסיס שוויונם החברתי שנמצא אז עדיין בתהליכי התהוות. גם בדור שלאחר מכן לא חדל המאבק. מתארת של אחד הרבנים במדינת ניו־יורק בשנת 1945 על כך שבבית־הספר הממלכתי שבעירו נחוג חג המולד; התמיכה בקובלנתה של עותרת לא־יהודיה במדינת אילינוי בשנת 1948 על לימודי דת שהונהגו בבית־הספר של בנה; תלונות בשנות החמישים על דקלום תפילות ועל מורים שהם כוהני דת הלובשים את גלימותיהם בשעת עבודתם בבית־הספר; והפולמוס שעוררה ההחלטה של מועצת החינוך של מדינת ניו־יורק לפתוח את יום הלימודים בבית־הספר בתפילה קצרה – פולמוס שהוכרע בבית־הדין העליון בשנת 1962 – כל אלה ואחרים היו תמרורים בדרכו של מאבק על הגדרת מהותה של החברה האמריקנית, וממילא על מעמדם של היהודים בתוכה. ההרגשה שבבית־הספר הממלכתי עובר קו העשוי לקבוע תחום לשוויונם של כל האזרחים בחברה הכללית לא היתה, למרבה המזל, נחלתם של היהודים בלבד. “מן הראוי להזעק על הניסיון הראשון לפגוע בחירויותינו” – כך צייטו שופטי בית המשפט העליון של ארצות־הברית מתוך דבריו של ג'יימס מדיסון, אבי התיקון הראשון לחוקה, כאשר הכריעו בשנת 1962 נגד הכנסתה של התפילה הקצרה והתמימה שהוצעה אז לבתי־הספר הממלכתיים בניו־יורק; והם הוסיפו: “...אותה הרשות היכולה לקבוע את הנצרות כדת הרשמית ולהוציא את כל יתר הדתות – עשויה לקבוע באותה קלות כל כת של נוצרים (כדת רשמית) ולהוציא את כל הכתות האחרות.”³

